

Ks. dr hab. Wojciech Hanc, prof. em. UKSW

w Warszawie

1	Chrześcijańska Akademia Teologiczna
Wpłynęło dn.	20.08.2016
Nr	1055/2/008
Zał.	

Recenzja

rozprawy doktorskiej mgra Emira Kasprzyckiego

pt.

*Współpraca Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Kościoła Ewangelicko-Reformowanego
w Polsce w latach 1945-2012*

napisana w Wydziale Teologicznym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie

w ramach studiów doktoranckich w zakresie nauk teologicznych – teologii tradycji
wyznaniowych

pod kierunkiem prof. zw. dra hab. Tadeusza J. Zielińskiego oraz promotora pomocniczego
dra Jerzego Sojki,

Warszawa 2018, ss. 398

1. Wprowadzenie w problematykę rozprawy

Y. Congar, francuski teolog i jeden z niezwykłych pionierów współczesnej ekumenii, który wywarł m. in. znaczący wpływ na II Sobór Watykański, w jednej ze swoich refleksji związanych z „wielkimi celami ludzkiej historii” m. in. pisze, że „Historia ludzka dąży do dwóch rzeczy. Najpierw do przywrócenia człowiekowi integralności zranionej tyloma ograniczeniami i nieszczęściami; do przyniesienia mu rozkwitu tego, co człowiek nosi w sobie, jeśli nie jako możliwość, to przynajmniej jako pragnienie /.../. Następnie historia dąży do przezwyciężenia tyli oporów, które zadaje nam cierpienie i krępuje nas; które sprawiają, że rzeczy i ludzie stają się nam obce i wrogie, podczas gdy zostaliśmy stworzeni do harmonii, do jedności, do pokoju, do wzajemności...” – To jeszcze nie koniec powyższej refleksji Congara, gdyż do powyższego dodaje: „Wystarczy zastanowić się nad tym, co dzieje się w historii, nad tym, czego szukają ludzie - żeby zobaczyć, czy w ten lub inny sposób, z bliska czy z daleka, zawsze chodzi o dwie rzeczy: po pierwsze o zwycięstwo nad tym, co ogranicza i rani jak: słabość, choroba, ciemnota, małość istnienia lub społeczna niewola, lęk niepewności i wreszcie „śmierć” /.../; a po drugie chodzi o przekroczenie podziałów i oporów” (*Chrystus i zbawienie świata*, Kraków 1968, s. 211).

Wydaje się, że powyższe słowa dominikańskiego ekumenisty żyjącego w XX wieku we Francji, znanego z wydanej także w Polsce trylogii o Duchu Świętym, który jest „duszą” natchnień ekumenicznych, bolejąc nad rozbitym chrześcijaństwem usiłował dochodzić przyczyn podziału zarówno rozbitego chrześcijaństwa wschodniego, jak i zachodniego. Gdy chodzi zaś o owo drugie pęknięcie, które miało miejsce w łonie chrześcijaństwa zachodniego, chcąc dochodzić przyczyn reformacji, zamknął się na wiele miesięcy w niemieckich archiwach, by doszukiwać się właściwych przyczyn reformacji.

Otóż, to dość długie wprowadzenie, każe zwrócić naszą uwagę najpierw na cel niniejszej rozprawy, oparty o ogromny archiwalno-badawczy wysiłek włożony w prawie 400-to stronicową dysertację doktorską dla której materialną bazą było przebadanie wielu archiwów i bibliotek, w tym setek dokumentów archiwalnych oraz pozycji zwartych i czasopism, by wskazać na cel i zakres pracy jako rekonstrukcji całokształtu wzajemnych prawie 70-cio letnich relacji zachodzących pomiędzy Kościołem Ewangelicko-Augsburskim i Ewangelicko-Reformowanym w Polsce po II wojnie światowej, co jakby instynktownie wyczuwał młody ewangelicki teolog i historyk zarazem, iż „zostaliśmy przez Boga stworzeni w naszych naukowych przedsięwzięciach i badaniach – jak mówił Congar – do jedności, do pokoju i wzajemności”; „zostaliśmy stworzeni do tego, by przekraczać podziały i niwelować opory”.

Niedawno, bo w 2017 r. przyszło nam wszystkim przeżywać i na nowo interpretować fakt zaistnienia przed 500. laty niezwykłego wydarzenia, jakim była reformacja, której nie sposób nie wspomnieć przy obronie rozprawy doktorskiej p. mgra Emira Kasprzyckiego, prezentującego nam w sposób twórczy prawie 70-letni okres niezwykłych przemian, zawirowań, osiągnięć w prowadzeniu wzajemnych dialogów, dwu bratnich Kościołów, egzystujących w odrodzonej Polsce, której dziejowa karta historii oraz teologiczno-historyczne wyzwania i osiągnięcia, stały się także udziałem młodego teologa ewangelickiego, podejmującego się przedstawić, ocenić, udokumentować i osadzić w kontekście dziejowych wydarzeń, „współpracę” Kościoła: Ewangelicko-Augsburskiego i Ewangelicko-Reformowanego w Polsce w latach 1945-2012, rysując zarazem historyczne tło wzajemnych dążeń zjednoczeniowych po drugiej wojnie światowej tak w płaszczyźnie centralnej, gdzie nie brakowało konfliktów i nieporozumień, jak i prób zjednoczeniowych oraz zbliżenia stanowisk np. z okazji 400-lecia Ugody Sandomierskiej czy zawarcia Konkordii Leuenberskiej w 1973 r., oraz podejmowania np. nowych prób otwarcia się bliskich sobie Kościołów w latach 1974-2012. – Ponadto poza wieloma innymi kwestiami, które zostaną podjęte w ocenie merytoryczno-formalnej, p. mgr Emir Kasprzycki swoim badawczym wysiłkiem, co już w niniejszym wprowadzeniu powiedzieć trzeba, dał świadectwo o znakomicie zorganizowanym warsztacie naukowo-badawczym, pozwalającym na cenne osiągnięcie w postaci liczącego prawie 400 stron dzieła, którym według oceny recenzenta, wpisuje się Autor w ogólnopolski wkład upamiętnienia 500 - lecia reformacji, obchodzonej przez niemal wszystkie tradycje wyznaniowe w naszym kraju. Owo „upamiętnianie” niezwykłego wydarzenia nie skończyło się na jubileuszowych obchodach, lecz nadal prowadzi

„od konfliktu do Komunii” ze świadomością, iż „staliśmy się winnymi przed Chrystusem, szkodząc jedności chrześcijan” (zob. Karlheinz Diez i Eero Huovinen, *Przedmowa do Raportu Luterancko-Rzymskokatolickiej Komisji Dialogu ds. Jedności Od konfliktu do komunii*, Dziegielów 2017, wyd. 2, s. 18).

Kończąc niniejsze „Wprowadzenie” w problematykę rozprawy, pragnę już na początku zauważyć, iż p. mgr Emir Kasprzycki swoją rozprawą doktorską wychodzi naprzeciw wielu złożonym, kontrowersyjnym i nadal polemicznym problemom, dotyczącym się różnorodnych relacji międzyludzkich, międzywyznaniowych i międzyeklezyjalnych zachodzących pomiędzy dwoma bratnimi Kościołami: „Ewangelicko-Augsburskim i Ewangelicko-Reformowanym w Polsce w okresie 1945-2012”. Cieszy fakt, iż właśnie tą pracą Doktorant Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie, na Wydziale Teologicznym, podjął studia doktoranckie w zakresie teologii tradycji wyznaniowych pod okiem znanego i uznanego w Polsce teologa historii prof. zw. dra hab. Tadeusza J. Zielińskiego, wpisując się w nurt prac naukowo – badawczych Wydziału Teologicznego CHAT, które to prace niewiele ośrodków akademickich w Polsce podejmuje, mając na uwadze ich historyczny przekrój opracowywany z ekumenicznej perspektywy, co zasługuje na szczególne podkreślenie i uznanie. Ponadto, Autor rozprawy doktorskiej, swoim badawczym trudem wpisał się nie tylko w „upamiętnienie” 500-lecia Reformacji jako wydarzenia, ale jako nadal trwający proces, domagający się stałej odnowy i reformy Kościołów.

2. Merytoryczna ocena rozprawy

Wnikając w treść doktorskiej rozprawy p. mgra Emira Kasprzyckiego, bez trudu można było się przekonać o jej wewnętrznej spójności, o obiektywnej wartości merytorycznej oraz o naukowych walorach i autorskiej kompetencji. Najpierw ową logiczność, spójność, merytoryczną wartość i przejrzystość, zawdzięcza Doktorant doskonałej konstrukcji pracy, czego wyrazem jest jej schemat uwidoczniiony w czterostronicowym *Spisie treści*” (zob. *Rozprawa*, s. 2-5), który został skonstruowany zgodnie z obowiązującymi zasadami pisania rozpraw doktorskich w teologicznych dyscyplinach, łącznie z zasadą stosowaną w pracach o wymiarze ekumenicznym, jaką jest zasada „o hierarchii prawd i wartości” oraz zastosowanie w całej rozprawie modelu „uprawnionej różnorodności”.

Szczególnie ważne jest, iż p. E. Kasprzycki w swoim twórczym zamyśle jasno i zwięźle precyzuje cel dysertacji i jej zakres czasowy, którym była: „rekonstrukcja całokształtu wzajemnych relacji między Kościołem Ewangelicko-Augsburskim i Kościołem Ewangelicko-Reformowanym w Polsce w niełatwych latach 1945-2012”, co zostało wypunktowane w poszczególnych aspektach merytorycznych zawartych w dziewięciu rozdziałach. Autorowi chodziło bowiem o uwydatnienie wszystkich obszarów współdziałania i wzajemnego na siebie oddziaływania Luteran i Reformowanych z konkretnym celem pogłębienia wiedzy o

powojennej historii protestantyzmu w Polsce w ściśle określonym czasokresie. Dlatego Autor wyznaczył sobie jako cel konkretnej cezury czasowej: od zakończenia wojny (maj 1945) do podpisania w roku 2012 „Porozumienia o wzajemnym dopuszczeniu wiernych do czynnego korzystania z praw i obowiązków wynikających z udziału w życiu Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i Ewangelicko-Reformowanego, zawartego 22-go lutego 2012 roku” (zob. *Rozprawa*, przypis 7, s. 7), co stanowiło zarazem przełom w procesie zbliżenia się do siebie obydwu eklezjalnych Wspólnot (zob. tamże, s.8).

Rozprawa doktorska p. Emira Kasprzyckiego jest obszerna, obejmująca 398 stron wydruku komputerowego. Całość pracy poza stroną tytułową (zob. s.1), *Spisem treści* (s. 2-5), *Wstępem* zawierającym wszystkie istotne elementy metodologiczne z nim związane (zob. s. 6-16) oraz *Zakończeniem* podsumowującym wyniki przeprowadzonych badań (s. 347-351), zawiera nadto *Kalendarium* (s. 351-354), obfitą *Bibliografię* (s. 355-386), *Streszczenie* w języku polskim i angielskim (s. 387-394) oraz *Indeks osobowy* (s. 395-398). Natomiast główna część zwana korpusem pracy – choć tego Autor nam nie anonsuje – obejmuje jakby dwie jej części objętościowo i czasowo różne. Pierwszą można by nazwać wprowadzącą, na którą składają się trzy rozdziały ukazujące: 1) przedreformacyjne i reformacyjne tło historii oraz tożsamości Kościołów ewangelickich (zob. rozdział 1, s. 17-57); 2) Ponadto uwaga Autora - i słusznie - zostaje skierowana na unię Kościołów ewangelickich w Niemczech (rok 1817) jako przykład praktycznej współpracy instytucjonalnej Luteran i Kalwinistów (zob. rozdział 2, s. 58-68); 3) Doktorant stara się zarysować „dążenia ekumeniczne protestantów polskich od czasów Reformacji do roku 1945” (zob. rozdział 3, s. 69-90). – Z kolei drugą część odnoszącą się ściśle do tematu rozprawy, ilustruje nam Doktorant w postaci sześciu rozdziałów, przedstawiając w kolejności: 1) sytuację demograficzną, polityczną i majątkową (rozdział 4, s.91-127); 2) współpracę Kościołów po II wojnie światowej na płaszczyźnie centralnej (rozdział 5, s. 128-208); 3) współpracę Kościołów na forum Polskiej Rady Ekumenicznej (rozdział 6, s. 209-235); 4) współpracę Kościołów na płaszczyźnie parafialnej (rozdział 7, s. 236-276); 5) współpracę Kościołów w zakresie edukacji (rozdział 8, s. 277-326; oraz 6) inne obszary współdziałania (rozdział 9, s. 327-346). - Zakończenie – jak wyżej wskazano - wieńczy przebadany wysiłek Autora, czyniąc to w sposób wyczerpujący i odpowiadający tenorowi przeprowadzonych badań a zarazem uwydatnionemu celowi i zarysowanej we *Wstępie* strukturze, ku której prowadziły Doktoranta poszczególne podsumowania dziewięciu merytorycznie skonstruowanych rozdziałów, pozwalając w konsekwencji w *Zakończeniu* dać odpowiedź na ważne pytania: na ile określony we *Wstępie* cel rozprawy został zrealizowany oraz jaki w konsekwencji miało to wpływ w przebadanym czasokresie na podejmowane w przeszłości międzywyznaniowe relacje i dialogowe rozmowy; dalej, jakie może to mieć znaczenie na przyszłość? Ponadto każdy z zaproponowanych w korpuse pracy dziewięciu rozdziałów odznacza się dużą dojrzałością merytoryczną oraz solidnością dokonywanej analizy.

– Już z powyższego wynika, iż p. E. Kasprzycki nie tylko jest dobrze zorientowany w niezwykle obszernej bazie źródłowej i przedmiotowej odnoszącej się do współpracy dwu

bratnich Kościołów ewangelickich w Polsce po 1945 roku, bowiem właśnie te Kościoły „stały przed wyzwaniem odbudowy życia religijnego ze zgliszcz i nakreślenia na nowo swojej misji” (*Rozprawa*, s. 347). Ponadto Autor pracy wykazał, iż potrafi w sposób pogłębiony dokonywać zwartej syntezy, dostrzegając w przedstawianej współpracy dużą ilość pozytywów jakie się znalazły w historycznym ich umocowaniu w latach 1945-2012, a które nie istniały przed rokiem 1945. Ponadto przeprowadzone przez Doktoranta studium wykazało, iż wzajemne relacje pomiędzy Luteranami i Kalwinistami po II wojnie światowej miały różne fazy i etapy.

Sumując powiedziec należy, że za słuszością takiego a nie innego układu przedstawionej dysertacji, będącej zwartym i przejrzystym odzwierciedleniem głównych wątków tematycznych, zgodnych zresztą z zaprogramowanym tematem, przemawiają – choćby przykładowo tu wymienić – istotnie obiektywne racje:

1). Dysertacja doktorska p. Emira Kasprzyckiego, została poświęcona ponad sześćdziesięcioletniej współpracy dwu bliskich sobie tradycji wyznaniowych, które wyrosły ze wspólnych korzeni. Praca ta stanowi syntetyczno-twórczą monografię, bardzo dobrze osadzoną w realiach przeprowadzonych badań, opartych na teologiczno-historycznej metodzie, będąc zarazem ważnym po drugiej wojnie światowej etapem dochodzenia do prawdy, czynionym w kontekście zmieniających się trudnych warunków w jakich przyszło egzystować tak Kościołowi Ewangelicko-Augsburskiemu, jak i Ewangelicko-Reformowanemu.

2). Każdy z dziewięciu rozdziałów pracy doktorskiej, jak również ich wewnętrzne podziały, zwracają uwagę na dużą dojrzałość naukową ich Autora, a także na teologiczno-historyczną poprawność wraz z cechującym go obiektywizmem oraz dokładnością i głębią prowadzonej analizy.

3). W prezentowanej rozprawie, na co wskazuje eksplikacja genezy i podstawowych założeń teologiczno-historycznych, a także eklezjalnej refleksji związanej z dwoma bratnimi Kościołami, stanowi niezbędne tło historyczne (mowa o pierwszych czterech rozdziałach) do bardziej analityczno-syntetycznego wniknięcia w oparciu o bazę źródłową w wydarzenia oraz doktrynalno-pastoralny wymiar współpracy po roku 1945.

4). Szczególnie godnym podkreślenia – czego recenzent nie mógł nie uwydatnić, jest ekumeniczny wymiar dysertacji doktorskiej jej Autora, związany zwłaszcza ze współpracą okresu powojennego w płaszczyźnie centralnej, a co głównie odnosi się do prób zjednoczenia czy li tylko zbliżenia omawianych Kościołów oraz ich współpracy z okazji obchodzenia 400. lecia Ugody Sandomierskiej i zawarcia Konkordii Leuenberskiej oraz współpracy w latach 1974-89 i 1990-2012. Ponadto wyjątkowo godnym podkreślenia co do współpracy ekumenicznej jest rozdział szósty przybliżający czytelnikowi różne formy współpracy prowadzonej na forum Polskiej Rady Ekumenicznej, której oficjalne ukonstytuowanie miało miejsce 15-go listopada 1946 r. w Warszawie.

5). Cennym opracowaniem w rozprawie jest przybliżenie w rozdziale ósmym „Współpracy Kościołów w sferze edukacji”, gdyż najpierw Autor informuje nas o spełnieniu się radosnego marzenia reaktywowania po II wojnie światowej Wydziału Teologii Ewangelickiej na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie wprowadza czytelnika w przynębiający fakt interwencji ówczesnych władz państwa komunistycznego w prace wszystkich polskich uczelni w roku 1954, kiedy to dokonano likwidacji Wydziałów Teologicznych na Uniwersytetach, zaś w ich miejsce 6-go października tegoż roku powołano do życia Akademię Teologii Katolickiej na warszawskich Bielanach oraz Chrześcijańską Akademię Teologiczną w Chylicach pod Warszawą, która dopiero począwszy od 1968/69 dzięki czynnemu zaangażowaniu tak Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, jak i Ewangelicko-Reformowanego, co ostatecznie ukoronowano w roku 1970, łącząc uroczystości poświęcenia nowego gmachu uczelni CHAT z obchodami 400. lecia Ugody Sandomierskiej, która to uczelnia od tego właśnie momentu datuje swoją współpracę w płaszczyźnie kształceniowo-naukowej z innymi tradycjami wyznaniowymi, co szczegółowo p. Kasprzycki uwydatnił w pięciu periodach: pierwszych lat działalności CHAT, lat 60. tych i 70. tych, a następnie jej działalności i międzywyznaniowej współpracy w latach 1980-1989 i 1990-1999 oraz dalszej działalności i współpracy w wieku XXI. W ujęciu recenzenta, właśnie ta część rozprawy Doktoranta, która została zawarta w rozdziale 6 i 8-ym zasługuje na szczególne podkreślenie, bowiem uwzględnia niezwyklej wagi fakt wkładu ewangelików w Polskę w rozwój edukacji, co patrząc z ekumenicznego punktu widzenia, posiada wyjątkową wagę i znaczenie.

6). Wydaje się, że Autor dysertacji doktorskiej chciał dowiedzieć, iż jedynie konsekwentna droga prowadząca poprzez żmudne badania archiwalno-biblioteczne, a konkretnie poprzez obiektywną ocenę materiału źródłowego jaka została dokonana w postaci przedstawionego analityczno-syntetycznego studium, mogła stanowić w kierunku integralnego i komplementarno-obiektywnego dokonania rzetelnej oceny niełatwych czasów, w których przyszło egzystować i współpracować dwóm ewangelickim Wspólnotom: Kościołowi Ewangelicko-Augsburskiemu i Ewangelicko-Reformowanemu w Polsce w uwydatnionym już czasokresie zawartym w tytule rozprawy.

7). Podsumowując od strony merytorycznej całokształt dysertacji doktorskiej p. mgra Kasprzyckiego należy stwierdzić, iż w całym swym wymiarze twórczym przedstawiona do oceny rozprawa, wnosi cenny wkład w ogólnowo-wyznaniowy dorobek teologiczno-historyczny, poszerzony o ekumeniczny wymiar, gdzie z jednej strony należało się wyrzec stosowanej jeszcze w XX wieku metody polemicznej a przejść w relacjach międzywyznaniowych do zastosowania właściwie rozumianego irenizmu, co przyczyniło się do tego, że Doktorant uwzględniając *vetera et nova*, dał wyraz z jednej strony wspólnym ewangelickim korzeniom przedstawiając dążenia zjednoczeniowe ważne dla całokształtu współpracy i wzajemnych osiągnięć ekumenicznych w określonym przez siebie czasokresie.

3. Ocena formalna rozprawy

Podobnie jak ocena merytoryczna, również formalna zasługuje na pozytywną ocenę, nie budząc większych zastrzeżeń, tym razem pod względem metodologicznym. Dokładna bowiem lektura pracy pozwala stwierdzić, iż jest ona solidnym i źródłowo opracowanym studium, wymagającym od Autora dużego wysiłku badawczego, intelektualnego i erudycyjnego wraz z dobrą znajomością metodologii w postaci zasad pisania rozpraw naukowych, a także spojrzenia interdyscyplinarnego, gdyż Doktorant musiał w tym wypadku łączyć z sobą trzy wymiary: historyczny, teologiczny i ekumeniczny. Konkretnie w rozprawie chodziło, co nie trudno stwierdzić, iż całość dobrze skonstruowanego dzieła musiał Autor osadzić w historyczno-narodowościowo-społecznym tle, dokonując wyselekcjonowania tego, co stanowi *esse* w przedstawianych tu tradycjach wyznaniowych, mających wspólne punkty wyjścia, choć w biegu historii, nie można było pominąć narosłych różnic, stojących na przeszkodzie w drodze ku wzajemnemu współdziałaniu, współpracy i dążeniu do pełnej jedności, ku której zdążają przecież współegzystujące z sobą na terenie dawnej i obecnej Rzeczypospolitej dwie przez Autora analizowane i omawiane Wspólnoty: luterańska i kalwińska. Oczywiście, iż nie był to tylko ze strony Doktoranta zabieg łatwy, gdyż opracowywany okres prawie 70-ciu lat niósł ze sobą różne animozje, kontrowersje czy urazy związane nie tylko z kształtowaniem kościelnych struktur oraz pracy misyjnej, na polu której spotykali się misjonarze różnych tradycji wyznaniowych, w wyniku czego doszło do zorganizowania w roku 1910 Misyjnych Towarzystw Protestanckich, co zapoczątkowało działalność i współpracę ekumeniczną we współczesnym tego słowa znaczeniu, a czego potwierdzeniem w roku 1948 w Amsterdamie było m. in. pierwsze Zgromadzenie Ogólne Światowej Rady Kościołów. Stąd Autor pracy doktorskiej nie mógł nie wnikać w swoim studium w różnego rodzaju uwarunkowania i zróżnicowania eklezjalne, społeczno-polityczne i edukacyjne w Polsce, ku czemu z kolei lokalne funkcje przejęło najpierw powstanie Rady Protestanckiej Kościołów Rzeczypospolitej (02 10 1945), a następnie począwszy od 15-go listopada następnego roku powołana do życia Polska Rada Ekumeniczna - organizm istniejący i aktualnie czynny - i w rozprawie przez Doktoranta scharakteryzowany w profilu współpracy dwu bratnich tradycji wyznaniowych, których sporo łączy, choć jeszcze sporo nadal dzieli.

Wydaje się, że powyższe ogólne stwierdzenia dotyczące się formalnej strony rozprawy, mogą jeszcze dobitniej uszczegółowić i podkreślić następujące spostrzeżenia recenzenta. I tak:

1). Pan mgr Emir Kasprzycki, dzięki właściwie zastosowanej metodologii, osiągnął doskonałe wyniki formalne: a) w doborze obranych metod rozprawy; b) w stosowanym w oparciu o logiczne zasady planie pracy oraz c) w wydobyciu z bazy źródłowej kilka zasadnych kwestii, na co złożył się: dobrze skonstruowany temat rozprawy oraz zgodnie z metodą teologiczno-historyczną oraz analityczno-syntetyczną struktura myślowa, która znalazła racjonalne odbicie w konstrukcji dziewięciu rozdziałów osadzonych w dwu kontekstach

eklezyjalnych: w tradycji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i w tradycji Kościoła Ewangelicko-Reformowanego, z wiodącym celem w postaci różnorodnej współpracy urzeczywistnianej na różnych poziomach.

2). Praca doktorska p. E. Kasprzyckiego zawiera logicznie i poprawnie od strony metodologicznej rozpracowane poszczególne części dysertacji, czyniąc to zgodnie z dobrze obmyślnym planem, gdzie żaden z rozdziałów nie pokrywa się treściowo z tematem pracy, ani żaden podpunkt z tytułem rozdziału.

3). Aparat krytyczny dysertacji został od strony formalnej starannie, w sposób jednolity uwydatniony poczynawszy od *Wstępu* po ostatni treściowy rozdział przedstawionej pracy. O dobrze zaś zorganizowanym i zgromadzonym warsztacie naukowym świadczą poprawnie robione przypisy, stanowiąc rzetelną dokumentację myśli, a w wielu wypadkach źródłowe dopowiedzenia do wątków informacyjno – treściowych.

4) Nie może nie zainteresować czytelnika licznie zebrana i zestawiona *Bibliografia*, w której przeważają *Archiwalia*, co świadczy o setkach godzin spędzonych przez Doktoranta w różnego typu Archiwach i Bibliotekach, pozwalając dotrzeć często do mało znanych źródeł i przekazów źródłowych zawartych np. w „Archiwum Akt Nowych”, w „Instytucie Pamięci Narodowej”, w „Archiwum Koła Teologów Ewangelickich”, „Archiwum Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego”, w tym np. „Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej”, „Korespondencje z Kościołami PRE”, z „Parafiami”, czy z samą PRE. Są też grupy dokumentów znajdujące się w Bibliotekach „Synodu Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Warszawie, protokoły z posiedzeń, sprawozdania, informacje, notatki, czy wreszcie protokoły z przeprowadzanych wywiadów”, etc. Autor chciał być na tyle dokładny, że umieścić w tym dziale także „Prasę, Kalendarze i inne źródła”, nie gubiąc osobowo-autorskich. Drugą obfitą część stanowią „Opracowania” liczące ponad 150 pozycji. Całość „*Bibliografii*” zamykają tzw. „Źródła internetowe”. - Patrząc na ogrom podjętej pracy, chciałoby się Autora zapytać: czy nie można by zgrupować owej „*Bibliografii*” w trzech działach: „*Archiwalia*” w ścisłym tego słowa znaczeniu, „*Archiwalia* w znaczeniu szerszym” oraz „*Opracowania*”, w których mogłoby się znaleźć wiele pozycji autorskich właśnie z „prasy, kalendarzy czy innych źródeł”. W sumie powiedzieć trzeba, że chwala p. Doktorantowi za nader obfite zebranie „*Archiwaliów*” oraz setek bibliograficznych pozycji, w tym również i autorskich opracowań.

5). Na koniec tej części recenzji, w ramach dyskusji nad niniejszą rozprawą, pragnę skierować pod adresem p. mgra Emira Kasprzyckiego o podjęcie choćby jednej z trzech następujących kwestii:

a) Czy w latach 1945-2012, a nawet szerzej bo do roku 2017 włącznie, były podejmowane w Polsce wielostronne dialogi lokalne, choćby z takimi wyznaniami, jak: rzymskokatolickie, prawosławne, luteriańskie, kalwińskie czy pentekostalne – jeśli tak, to z jakimi osiągnięciami się kończyły, choćby tylko w odniesieniu do wzajemnej międzywyznaniowej współpracy w płaszczyźnie doktrynalno-pastoralnej?

b) Jak Autor ogólnie ocenia dotychczasową współpracę z Kościołem rzymskokatolickim w Polsce? – Czy np. zakres wzajemnej współpracy podejmowanej w ramach Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan satysfakcjonuje? Czy należałoby ową współpracę realizować także np. w edukacji?

c) Jak zdaniem Autora dysertacji wcielane są w życie wielostronne dialogi lokalne w Polsce, choćby w odniesieniu do: Wspólnej Deklaracji w sprawie nauki o usprawiedliwieniu (1999) oraz „Sakramentu chrztu jako znaku jedności. Deklaracja Kościołów w Polsce na progu Trzeciego Tysiąclecia” (r. 2000)?

3. Wniosek końcowy

Analizując syntetyczno-krytyczne studium przedstawionej rozprawy doktorskiej p. mgra Emira Kasprzyckiego pozwala jednoznacznie stwierdzić, że jest ona dojrzałą, wystarczająco obszerną dysertacją badawczą, czego Autor dokonał dzięki dobrej znajomości metodologicznych zasad, znakomitego przygotowania merytorycznego, formalnego oraz krytycznego spojrzenia na niezwykle bogaty materiał badawczy uwidoczniony w aparacie dokumentacyjnym oraz w „Bibliografii” związanej z dwoma bliskimi sobie tradycjami wyznaniowymi: Kościołem Ewangelicko-Augsburskim i Ewangelicko-Reformowanym, ukazując w całości swej pracy – czego dotąd nie uczyniono – postępującą świadomość konieczności obopólnej współpracy dwu bratnich Kościołów, czynionej przede wszystkim w kontekście działalności ekumeniczno-interkonfesyjnej, czyli ekumenicznej teologii wraz z prowadzonymi międzywyznaniowymi dialogami bilateralnymi oraz czerpaniem z bogatego zaplecza archiwalnego materiał źródłowy związany z kanwą nauczania dwu bliskich sobie Kościołów wraz z dokonywaną w sposób bardzo dojrzały i twórczy oceną. – Na koniec należy stwierdzić, iż dysertację doktorską p. E. Kasprzyckiego należy ocenić wysoko i nader pozytywnie oraz sformułować sentencję, iż w pełni zasługuje ona na przedstawienie wniosku Wysokiej Radzie Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej o dopuszczenie Autora rozprawy do dalszych etapów przewodu doktorskiego, proponując zarazem wyróżnienie oraz umożliwienie Autorowi rozprawy jej upublicznienie w drukowanej postaci.

Ks. dr hab. Wojciech Hanc, prof. *emeritus* UKSW

Włocławek, 07. 08. 2018 r.